

Preromanska dekorativna plastika u Kotoru

U prilogu proučavanja porijekla, razvoja i teritorijalne rasprostranjenosti preromanske umjetnosti uopšte, a posebno na južnom dijelu Jadranske obale, ovaj rad ima zadatak da sredi i iznese u opisu i fotografijama dekorativnu preromansku plastiku iz Kotora i njegove bliže okoline. Pored toga što će rad obuhvatiti i one primjere dekorativne plastike koji su do sada već publikovani po raznim edicijama i časopisima, kao i one koji su neobjavljeni, ili bilo iz kojih razloga umakli istraživačima i one koji su u međuvremenu otkriveni. Ovakva koncepcija našega rada daće pregled jedne umjetničke manifestacije u Kotoru, koji je kao kulturni centar primio i razvijao novi dekorativni umjetnički stil, onako kako je to odgovaralo ukusu novog stanovništva. To novo stanovništvo je penetracija starog romanskog elementa, koji je negdje u VII vijeku napustio porušene antičke gradove Risan i Agruvium,¹⁾ etnički još jakog autohtonog ilirskog stanovništva i novih slovenskih etničkih grupacija. Ta nova populacija već u VIII vijeku organizuje svoj gradski život po formi i sadržaju ostalih primorskih gradova duž Jadrana iz toga doba. To doba vezujemo i za početak pojave preromanske umjetnosti koja se i ovdje u Kotoru manifestuje u crkvenoj arhitekturi i dekorativnoj plastici, na detaljima crkvenog namještaja i liturgijskih elemenata enterijera.

Političke prilike Kotora u doba pojave preromanike vezane su za politiku Vizantije. Lav III je svojim ediktom 732. god. oduzeo od papske kurije Siciliju, Kalabriju i sve zemlje Balkana sem Splita i njegove dominacije, pa ih podvrgao vlasti carigradskog patrijarha. U to doba pada i pokršćavanje Slovena. Masovno pokršćavanje vršilo se u ovim krajevima tek onda kada se je služba božija počela obav-

¹⁾ Risan i Agruvium se pominju kao antički gradovi u Boki Kotorskoj. Risan je bio na lokaciji današnjeg Risna, dok za lokaciju Agruviuma postoje kontraverzna mišljenja (I. Pušić, Boka Kotorska u djelima antičkih pisaca, Godišnjak pomorskog muzeja u Kotoru XII, str. 267; Prilog ubikaciji antičkog Agruviuma, Materijal IV, VII kongres arheologa Jugoslavije, str. 65).

ljati i na slovenskom jeziku i to oko doba pojave Ćirila i Metodija. Vizantijski uticaj sa promjenjivim intenzitetom osjećao se naročito u crkvenim prilikama skoro čitave Dalmacije sve do polovine X vijeka, da bi se početkom XI vijeka, pojavom prvih slovenskih dinasta Voislavljevića na jugu i primorsko hrvatskih na sjeveru, taj uticaj izgubio na račun papske dominacije. Kotor je za čitavo to vrijeme ipak uvijek u svojim zidinama, a na čelu sa svojim vijećem, zadržavao neku vrstu svoje autonomije, što mu je omogućilo slobodnije sređivanje svojih lokalnih interesa, a budući da je bio na vjetrometini oba vjerska uticaja i u svojoj religiji i umjetnosti dao je vidnih primjera i istoka i zapada, a najljepši su primjeri simbioza ta oba uticaja.

I do sada je bilo pokušaja da se sredi i katalogizira preromanska plastika u Kotoru, ali ti pokušaji do danas nijesu ostvareni iz nedostataka dva osnovna podatka: kako fragmentima plastike odrediti arhitekturu kojoj su pripadali i koji fragmenti su iz Kotora, a koji sabirani sa užeg i šireg područja Kotora.²⁾ Ni ovaj rad nema pretenzije da detaljno rasvijetli ova dva problema, ali u svojoj determinaciji svakog fragmenta, napraviće jednu sintezu o pojavi, razvoju, različitosti i autohtonosti jedne vrste dekorativne umjetnosti u Kotoru. Zatim će nastojati da sve primjerke i fragmente podijeli na grupe prema arhitektonskoj i dekorativnoj funkciji u sklopu crkve i njenog namještaja.

Parapetne ploče — pluteji

Ova vrsta arhitektonskog crkvenog detalja i fragmenata od tih detalja u Kotoru su najviše zastupljeni i zbog toga što su svojim

²⁾ Anton Rosi, učitelj u Škaljarima blizu Kotora, bio je spoljni saradnik Hrvatske prosvjete u Kninu i nastojao je sabrati sve fragmente preromanike u Kotoru. On je dugi niz godina popunjavao lapidarijum koji je tada bio smješten u crkvi gospe Rozarije. Poslije smrti Antona Rosija u Kotoru nije bilo nikakvog interesa za ovu zbirku, tako da su i pribilješke i inventari koje je po svoj prilici vodio A. Rosi pale u zaborav da bi se konačno izgubile. Tek prilikom formiranja Muzeja u Kotoru, lapidarijum, tj. zbirka sakupljenog kamena sa dekorom i natpisima, bez ikakvih podataka, smještena je u prizemlju (konobi) Muzeja. Kada se je poslije oslobođenja zgrada adaptirala isključivo za tematski muzej pomorstva, lapidarijum je prenesen u podrum mletačke kasarne u Kotoru, a odatle, poslije izvjesnog vremena, 1956. g. opet u konobu Pomorskog muzeja. Te iste godine za lapidarijum našla se prostorija u napuštenoj crkvi sv. Mihaila u Kotoru. 1961. god. na Trgu Okt. revol. formiran je lapidarijum u kojemu su bili izloženi svi kameni eksponati, kako iz crkve sv. Mihaila, tako i oni koji su naknadno sakupljeni brigom Pomorskog muzeja. Nekoliko godina kasnije, tačnije 1968. god. lapidarijum sa Trga Okt. revol. se preselio, dijelom u dvorište Pomorskog muzeja u Kotoru, a dijelom u stepenište riznice sv. Tripuna u Kotoru.

Ove podatke je autoru pružio pok. Don Niko Luković, naučni saradnik Pomorskog muzeja u Kotoru.

dekorom predstavljali jednu cjelinu, pa se je mogla izložiti ili ugraditi kao spolija.

Sl. 1 — je parapetna ploča smještena u kotorskom lapidarijumu dimenzija je $1,60 \times 0,90 \times 0,11$ m, dekorisana je u dva sektora. U prvom sektoru, koji obuhvata tri petine ploče, uklesan je tročlani preplet u obliku mreže u čijim šupljinama su biljni ornamenti. U drugom manjem sektoru ukomponovana je dvojna arkada, sa križevima dekorisanim dvočlanim prepletom. Arkade su tordirane, a sav ostali prazan prostor u arkadama i van njih dekorisan je biljnim ornamentima: rozetama i stabljikama. Po gornjoj debljini ploče izbušene su rupe za pričvršćivanje za ikonostas. Po dužini donjeg ruba ploče stoji natpis: MEMENTO HOMO QUIA PULVIS ES IN PULVEREM REVERTERES DIXIT DOMINUS AMIN.

Motiv dekoracije ove ploče ima svoju analogiju u čitavom do-
menu preromanske umjetnosti, a najbliža joj je ploča iz crkve sv. Lovre u Pozdigradu kod Splita.³⁾ Interpreti i porijekla i datiranja ovog reljefa pretpostavljaju da je ova ploča opus X ili XI vijeka,⁴⁾ sem Kotoranina Iva Stjepčevića koji ploču datira u IX vijek, a porijeklo joj traži u dekoraciji crkve sv. Tripuna iz IX vijeka.⁵⁾ Natpis na donjem rubu ploče ne može pomoći datiranju, jer je u svakom slučaju nastao mnogo kasnije. Prihvatamo predložene analogije koje su bez sumnje zasnovane na dobrim podacima.

Sl. 2 — predstavlja jednim dijelom oštećenu parapetnu ploču dimenzija $0,59 \times 0,68 \times 0,10$ m, takođe u lapidarijumu, dekorisanu tipičnim geometrijski raspoređenim tročlanim prepletom kakvi su izgledali prvi produkti preromanske plastike. Tako ga interpretiraju dosadašnji autori i određuju mu vrijeme nastanka konac VIII i početak IX vijeka.⁶⁾ Po naknadno uklesanom srednjovjekovnom natpisu XV vijeka na gornjoj debljini ploče — N M MON, da se zaključiti da je i ova parapetna ploča služila u sekundarne svrhe.

Sl. 3 — Jedan veći fragmenat parapetne ploče iz lapidarijuma, dimenzija $1,40 \times 0,60 \times 0,09$ m. Dekor na ovoj ploči se nalazi na jednoj uzdužnoj i jednoj poprečnoj traci koja iz ploče ispada 2 cm iz praznih četverougaoih polja. Ornamentalni motiv je tročlana razvijena lozica koja se uklapa na završetku u križ istog stila. Motiv lozice je identičan sa dekorativnim motivima na dovratnicima crkve sv. Luke

³⁾ Ljubo Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, sl. 83 i 84.

⁴⁾ Jovanka Stojanović, Spomenik CIII, strana 105; Jovan Kovačević, Srednjovjekovni epigrafski spomenici u Kotoru, Sveska II, sl. 10/4.

⁵⁾ Ivo Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna u Kotoru, Split 1938, str. 4, slika V/2.

⁶⁾ Jovanka Stojanović, n. d., str. 104; Ivo Stjepčević, n. d., str. 2, predpostavlja da je i ovaj fragmenat pronađen u ruševinama rotunde sv. Tripuna iz IX vijeka.

u Kotoru, koji po natpisu iznad vrata potiču iz kraja XII vijeka.⁷⁾ Ovakav motiv u istom sklopu prate i drugačiji motivi koji se pojavljuju u početku pojave preromanike (pasji skok — lauffer der hund), pa smo najbliži pretpostavci da motivi tročlane razvijene lozice prate čitavi razvojni put preromanske dekorativne umjetnosti. I ova parapetna ploča služila je u sekundarne svrhe što se vidi po načinu obrade po njenim ivicama.

Sl. 4 — je interesantan fragmenat, po svoj prilici parapetne ploče koja je naknadnom obradom znatno deformisana. I on se čuva u kotorskom lapidarijumu u dva fragmenta i u obliku polukruga prečnika 79 cm, sa rupom po sredini, prečnika 25 cm. Po rasporedu motiva razaznaju se dekorativni sektori i to na kvadratnoj ploči dekoracija je raspoređena u koncentričnim krugovima: jedan krug je tročlana pletenica sa okcima, a drugi: u tročlanim arkadicama su rozete, a iznad arkadica su motivi trolista i srollike datule. Po tragovima predstave pauna može se pretpostaviti da su prazni prostori što se nalaze od kruga do uglova kvadratne ploče bili dekorisani predstavom sv. auharistije (dva pauna piju iz kaleža). Ploča je sigurno imala i centralnu dekoraciju koju je uništilo naknadno bušenje.

Ploči sa rasporedom dekora ovakvog motiva u koncentričnim krugovima nijesmo u stanju pronaći analogije u domenu preromanike, tako da nam taj metod neće pomoći u datovanju ovog fragmenta. Tražiti posebnu analogiju svakom motivu na fragmentu, pratili bismo čitavi razvoj preromanike. Neopravdane su pretpostavke da su biljni ornamenti produkt XI vijeka, jer možemo izvesti dovoljno dokaza da biljni motivi prate preromaniku sve do VIII vijeka.⁸⁾ Smatramo da ćemo dati prilog dataciji ovog fragmenta ako skrenemo pažnju na motiv i pojavu pauna u reljefu preromanskog stila. Paunovi se javljaju da predstave auharistiju i to na dva načina: ili simetrično postavljeni gdje piju iz kaleža ili kljuju grozd. Rijetka je predstava samo jednog pauna, a ako je predstavljen onda je bez aluzija na auharistiju i ima isključivo dekorativni karakter, a u svakom slučaju inspirisan svetim simbolima kao što su orao, lav, golub, grifon itd. Na našem reljefu nijesmo sigurni da li se radi o aluziji ili dekoraciji što će otežati precizno datiranje.

Sl. 5 — je takođe dio parapetne ploče ugrađen iznad nadvratnika dozide uz crkvu sv. Ane u Kotoru. Fragment je predstavljao kvadratnu ploču čija je jedna strana 85 cm. Dekor i ove ploče se može rekonstruisati. U geometrijskom poretku raspoređeni su mo-

⁷⁾ Dalja analogija ovom fragmentu ide duž čitave Jadranske obale, a najinteresantnija je ona koja pripada parapetu (ikonostasu) u kapelici u zidinama Dioklecijanove palate. (Miloje Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, crkve, str. 156, slika 113).

⁸⁾ Jovanka Stojanović, n. d., str. 105.

tivi čije je središte jedna rozeta. Oko rozete je dvočlana razvijena lozica koja se grana u četiri pravca i spaja uglove kvadrata. U kvadratu ovičenom tročlanom trakom je ukomponovan upisani krug tročlane trake, a u krugu kvadrat takođe tročlane trake. Monotoniju geometrijskog rasporeda tročlanih traka razbijaju dekorativni vegetabilni motivi. Ova ploča predstavlja lijepi primjerak razvoja preromanike od čistog geometrijskog prepleta ka kitnjastim vegetabilnim motivima u geometrijskom poretku. Najbliža analogija dekoracije na našem fragmentu je Koločep kojemu je pripisan XI vijek.⁹⁾

Sl. 6 — Radi svojih dimenzija i oblika ovog reljefa iz kotorskog lapidarijuma svrstavamo ga u grupu parapetnih ploča. Ovaj reljef predstavlja jedan od najljepših primjeraka preromanike u Kotoru iako nije sačuvan u prvobitnim dimenzijama. Dekorirana površina ovog reljefa je 80×29 cm. Suprotna strana je preklesavana u obliku prizme radi prilagođavanja novijoj funkciji. Na reljefu nema pletera već dekorativni motiv duplih cik-cak linija i jednočlane razvijene lozice kao da uokviruju sektore sa raznim motivima. U jednom sektoru jasno je vidljiv motiv auharistije: dva pauna piju iz kaleža. U drugom sektoru je biljni ornament u obliku lire. Vrlo interesantni motivi dali su povoda dosadašnjim istraživačima da suprotstave razna kontraverzna tumačenja,¹⁰⁾ a svako tumačenje zasnovano je na logičnim pretpostavkama. Najinteresantnije na ovom reljefu je pojava kasnoantičkih i ranohrišćanskih dekorativnih motiva cik-cak i jednočlane lozice i prikaz auharistije. Do skora se vjerovalo da u kotorskom bazenu nema tragova ranohrišćanske crkvene arhitekture, ali i ta je tvrdnja oborena otkrićem lokaliteta u Šuranju kraj Kotora, što ovom reljefu daje vrlo široko razdoblje njegovog nastanka.¹¹⁾

Sl. 7 — I ovaj manji dekorirani fragmenat iz kotorskog lapidarijuma, dimenzija 47×27 cm, svrstavamo u ovu grupu jer nam to dozvoljava raspored dekoracije na njemu. Na dekoriranoj površini su dva glavna dekorirana sektora: na jednom je geometrijski raspoređen tročlani preplet, a na drugom kvadrati sa četverolistima. Sektori su odvojeni dvočlanom pletenicom. Motiv prepleta u geometrijskom pleteru praćen stilizovanim biljnim ornamentima dovoljno je poznata kompozicija u preromanici. Prema bogatoj analogiji sa kojom raspolažemo to je moglo biti u Kotoru u X vijeku.¹²⁾

⁹⁾ Ljubo Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, sl. 113; Jovanka Stojanović, n. d., str. 108.

¹⁰⁾ Ljubo Karaman, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva 1941/42, str. 94; Mihovil Abramić, L'art bizantin chez les Slaves, Paris 1932, II, 2. Jovanka Stojanović, n. d., str. 105.

¹¹⁾ Pavle Mijović, Acruvium, Decatera, Kotor u svjetlu novih arheoloških otkrića, Starinar XIII-XIV, str. 37.

¹²⁾ Frano Radić, Starohrvatska prosvjeta, god. I, br. 2, str. 75.

Sl. 8 — Arkada ciborijuma u sakristiji crkve sv. Tripuna u Kotoru je nauci dobro poznata zbog rasprava oko natpisa koji vremenski ne odgovara stilu dekoracije na ciborijumu.¹³⁾ Greda ciborijuma dekorisana je dvočlanim arkadicama, upletene jedna u drugu ispod kojih je natpis: ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORUM Q MAIOREM (Andree sancti ad honorem sociorum que maiorem). Greda se od arkade odvaja dvočlanim arkadicama čija kompozicija potsjeća na antičke gute. Okvir gornjeg dijela arkade je dvočlana pletenica sa okcima, dok je sama arkada dekorisana tročlanim geometrijskim prepletom, koji je sa obje strane oivičen astragalom. Stilizovani križ dijeli simetrično dekoraciju arkade. U prostoru između arkade i okvira uklesane su simetrično postavljene predstave lavova koji napadaju ovcu (jagnje). Prazan prostor u ovom polju popunjen je stilizovanim biljnim ornamentima i to dva sa strane a jedan u sredini (trollist). Na lavovima je uklesana signatura leo.

Cijeneći sve zaključke napisane o ovoj arkadi iz sv. Tripuna, mi se pridružujemo onim J. Kovačevića koji je nakon detaljne grafičke analize slova leo na trupu lavova svrstao ovaj reljef u IX vijek. Stručna analiza grede uzidane iznad arkade ciborijuma je sasvim drugi arhitektonski dekorativni detalj sa natpisom koji je naknadno spojen uz arkadu ciborijuma.

U Kotoru smo identifikovali još 3 fragmenta preromanske plastike i to dva u lapidarijumu i jedan u privatnom vlasništvu, a za koje smatramo da su pripadali arkadama ciborijuma odnosno arhivoltima.

Sl. 8a — U niši nad vratima pročelja župske crkve u Škaljari-
ma kod Kotora, u arkadi visine 43 a osnovice 60 cm, izvedena je dekoracija sa dvije tročlane arkadice koje izlaze iz stilizovanog stubića koji se završavaju sa dva lista. U arkadicama je po jedan križ stilizovan u ambijentu arkadica. U praznom prostoru gdje se spajaju arkadice predstavljen je paun. Luk arkade je dekorisan tročlanom pletenicom sa okcima. Otkriće reljefa ove arhitektonske i dekorativne kombinacije je neuobičajeno u domenu preromanike. Ovaj fragment objavljen je u starijoj literaturi i po njoj ne možemo odrediti ni analogiju ni datovanje.¹⁴⁾ Teškoću pričinjava i činjenica što je crkva u kojoj je ugrađena ova plastika građena negdje u XVII vijeku, znači da je reljef prenešen sa stare arhitekture, pa je i ovdje i arhitektura prilagođena reljefu. Podatak Karamana da su pored

¹³⁾ Ljubo Karaman, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, 1941/42, str. 94; Miloje Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, crkve, str. 115; Lazar Mirković, Starinar, II, str. 277; Jovan Kovačević, Srednjovjekovni epigrafski spomenici u Boki Kotorskoj, II, str. 9.

¹⁴⁾ Frano Radić, n. d., god. II, br. 4.

trouglastih zabata u preromanskoj dekoraciji bili u upotrebi i polukružni zabati, olakšaće postupnost u konačnoj interpretaciji ovoga fragmenta.¹⁵⁾

Sl. 9 — bez sumnje predstavlja dio arkade. To nam potvrđuje raspored dekoracije koji je vidljiv na fragmentu, dimenzija 63×43 cm. Na gredi koja je sastavni dio fragmenta čita se natpis I K I F O R I U S (N) — Nikiforius. Gornji dio grede je dekorisan stilizovanim arkadama u kojima su motivi trolista, a donji dio predstavlja takođe arkadice koje podsjećaju na antičke gute identične kao na arkadi ciborijuma sa sl. 8. Okvir gornjeg dijela arkade je pletenica takođe kao na prethodnoj slici, dok je arkada dekorisana tročlanom lozicom razvijenom u troliste. I ovdje je dekor arkade oivičeni astragalom. Prazni prostori između arkade i okvira iskorišćeni su za simetrično raspoređene predstave paunova koji ključaju trolist.

U dekoru ovoga fragmenta imamo analogiju u kotorskim reljefima samo u drukčijem kompozicionom sklopu. Pomenuli smo one motive koji su identični sa arkadom sa sl. 8. i to gute, astragal i tročlana pletenica sa okcem, a motiv tročlane razvijene lozice nalazimo na parapetnoj ploči sa sl. 3, dovratniku iz sv. Luke u Kotoru i ostalim fragmentima iz Kotora koji prate početak romanike. Pretpostavljamo da će i ovaj fragmenat preromanske plastike izazvati polemiku oko njegovog datiranja.¹⁶⁾ Teškoću u interpretaciji ovog fragmenta uvećava natpis sa pomenom Nikiforiusa. Episkopi kotorski poznaju dva sa imenom Nikiforius, oba iz XII vijeka, prvi magistrira od 1140. do 1154, a drugi od 1170. do 1178. god.¹⁷⁾ Da li se ovom reljefu može pripisati doba magistrature jednog od Nikiforiusa? Teškoća u riješavanju ovog problema je i u tome što grafički elementi slova mogu dobro da se uklope u doba jednog od Nikiforiusa, a o bilo kakvom naknadnom pisanju ili preklesavanju ovdje ne može biti govora jer takvih tragova nema. Interesantno je ovdje napomenuti i to da je grafički izgled slova sličan sa slovima na gredi arkade iz predhodne slike 8. Uz čitavu seriju problema treba dodati i taj što je dekor razvijene lozice na arkadi datiran nestabilno jer se datacije kreću od X do XII vijeka, a ostali motivi u IX vijek, pa smatramo da će ovaj interesantn fragmenat izmijeniti neka dosadašnja interpretiranja preromanske dekorativne plastike uopšte, a posebno u Kotoru.

Sl. 10 — je neznatan fragmenat iz lapidarijuma, dimenzija 27×23 cm, koji bi po odnosu dekorativnih sektora i dimenzijama

¹⁵⁾ Ljubo Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 76.

¹⁶⁾ Istorija Crne Gore, I, str. 375. Ovdje se navodi da je ovaj fragmenat pripadao crkvi sv. Tripuna iz 809 god., a natpis Nikiforius dovodi se u vezu sa vizantijskim carem Ničiforom koji je vladao od 802 do 812 god.

¹⁷⁾ Illyrici sacri, Tom VI, str. 433 i 434.

mogao pripadati arkadi ciboriuma. Ovdje se dobro uočava okvir sa dekorom pasjeg skoka i arkada u tročlanoj pletenici. U uglu što bi ga zahvatao okvir i arkada jasno se vidi rep pauna, kao čest motiv na arkadama. Slični ili identični fragmenti do sada su datirani u VIII ili IX vijek,¹⁸⁾ a fragmenat iz Rižnice sa natpisom kralja Tripimira, koji je sličan našem fragmentu, pouzdano je datiran 852 god.¹⁹⁾

Sl. 11 — je takođe fragmenat iz lapidarijuma koji je po rasporedu dekorativnih sektora sličan prethodnom fragmentu sa nešto finijom izradom. Na reljefu, dimenzija 62×30 cm, je okvir dekorisan pletenicom sa okcima, a arkada sa razvijenom lozicom. I ovdje se lijepo uočava početak praznog prostora gdje bi trebalo da bude predstava pauna ili neke druge životinje.

Grede — dovratnici — nadvratnici (arhitravi)

Sl. 12 — Arhitrav iz lapidarijuma, dimenzija 68×18×6 cm, sa natpisom i dekorom pasjeg skoka. Arhitrav je poznat epigrafski i datiran je pod kraj VIII i početak IX vijeka.²⁰⁾

Sl. 13 — je drugi arhitrav sa natpisom, uzidan visoko ispod ivice krova crkve sv. Mihaila u Kotoru. I ovaj natpis J. Kovačević datira u početak IX vijeka.²¹⁾

Sl. 14 — Jedna greda iz kotorskog lapidarijuma, 50×14×9 cm, možda je pripadala dovratniku ili nadvratniku, a dekorisana je tročlanim geometrijskim prepletom. Dužina ove grede nije konačna, tako da bi mogla poslužiti u razne arhitektonske svrhe.

Sl. 15 — predstavlja još jednu gredu iz lapidarijuma kojoj se ne može odrediti mjesto u arhitektonskom sklopu. Njene su dimencije 87×24×11 cm i dekorisana je u dva friza: u jednome je motiv pasjeg skoka, a u drugom tročlana pletenica sa okcima. Po načinu preklesavanja primjetna je sekundarna upotreba ovog fragmenta.

Sl. 16 — su takođe dva fragmenta iste grede iz lapidarijuma. Pretpostavljamo, po dekoru pasjeg skoka i preklesavanju, kao i prema dimenzijama (oba fragmenta su dužine 78 cm, a širina i debljina su im po 17×8 cm), da je ispod dekora pasjeg skoka bio natpis. Ovu

¹⁸⁾ Frano Radić, Starohrvatska prosvjeta, god. III, br. 2, sl. 1, 2 i 3.

¹⁹⁾ Ljubo Karaman, n. d., sl. 65.

²⁰⁾ Ivo Stjepčević, n. d., Tabla V, sl. 2; Jovan Kovačević, Srednjevjekovni epigrafski spomenici, II str. 2 i 4; Istorija Crne Gore, I, str. 371, gdje se tvrdi da je ovaj natpis ktitorski sa crkve sv. Tripuna iz 809 god.

²¹⁾ Jovan Kovačević, n. d., str. 4; Istorija Crne Gore, I, str. 371 (sk. 61).

pretpostavku potvrđuje i postojanje tragova dva slova ili broja (I i X).

Sl. 17 — Jedna greda, takođe u lapidarijumu, u prvobitnim dimenzijama $30 \times 18 \times 10$ cm. Dekorirana je dvočlanom razvijenom lozicom, a predstavlja po svoj prilici nadvratnik.

Sl. 18 — je fragmenat koji je pronađen, a i sada smješten, u dvorištu Franjevačkog manastira u Kotoru. Njegove dimenzije $36 \times 23 \times 10$ cm nude nam pretpostavku da je i on dio jedne grede. Dekoracija mu je tipičan geometrijski tročlani preplet kao na fragmentu parapetne ploče sa sl. 2. Fragmenat objavljuje J. Stojanović i ne daje mu naročitu pažnju, pa ga samo svrstava u grupu čistog geometrijskog stila.²²⁾

Sl. 19 i 20 — I ova dva fragmenta iz lapidarijuma su pripadali dekorativnoj gredi. Oba su slične dekoracije: arkade sa vegetabilnim motivima, jedan stilizovan dvočlanom a drugi tročlanom lozicom. Veći je dimenzija u dijagonali 30×28 cm a manji 26×20 cm. Oba dekora na ovim fragmentima prate preromaniku u njenom razvijenom dobu.²³⁾

Sl. 21 — su tri fragmenta preromanske dekorativne plastike, uzidana u zidinama biskupskog stana u Kotoru. U jednom zidnom redu jedan do drugog sva tri fragmenta su dimenzije $1,10 \times 0,20$ m. Fragmenat u sredini predstavlja razvijenu tročlanu lozicu u kojoj su ukomponovani motivi elipsaste rozete i ptice sa isplaženim jezikom. Dva fragmenta sa strane su tipičan geometrijski tročlani preplet. Motiv razvijene lozice sa ukrasom rozete i ptice ima svoju analogiju i to ptica u razvijenoj lozici na gredi parapetne ploče iz crkve sv. Tome u Kutima, ptice i rozete na fragmentima iz Muzeja hrvatskih starina u Splitu (Kninu) i na arhitravu ciborijuma u Zadru.²⁴⁾

Sl. 22 — Dovratnici na vratima crkve sv. Luke u Kotoru, oba dimenzija $2 \times 0,16$ m, dekorirana razvijenom tročlanom lozicom, onakvom kakva je zapažena na mnogim primjercima u Kotoru, a koja dekoracija prati preromaniku i ranu romaniku u Kotoru. Radi njene prelazne upotrebe ovdje je iznosimo, iako je arhitektura Sv. Luke u Kotoru precizno datovana po natpisu iz 1196. god.

²²⁾ Jovanka Stojanović, n. d., str. 108.

²³⁾ Istorija Crne Gore, I, str. 417 donosi slike ovih fragmenata i objašnjava da pripadaju crkvi sv. Tripuna u Kotoru. Sličan se jedan fragmenat nalazi u Zavičajnom muzeju u Herceg-Novome, a pronađen je kod crkve sv. Stjepana u Vranovićima — Grbalj, koji je prema ktitorskom natpisu datiran u IX vijek.

²⁴⁾ Greda parapetne ploče iz crkve sv. Tome u Kutima, rekonstruisana u ikonostasu u Zavičajnom muzeju u Herceg-Novome; Miloje Vasić, n. d., str. 65, sl. 124.

Sl. 23 — Na ovoj slici prikazujemo vrlo interesantan fragmenat plastike iz kotorskog lapidarijuma koji je takođe morao pripadati nekom arhitravu. Pojava ljudske figure na ovom fragmentu navela je mnoge autore da se vrlo detaljno pozabave ovim reljefom. Uz precizne analize naših istaknutih poznavalaca preromanike kod nas, u njihovim interpretacijama stoje vrlo disparentni zaključci, naročito po pitanju datiranja koje se kreće od IX do XIII vijeka.²⁵⁾

Dvije figure svetaca u arkadicama motivom konopa vrlo rustično prikazane, same po sebi ne mogu pomoći u datiranju ovog reljefa, pa je pločica sa natpisom u lijevoj ruci jednog od svetaca jedina indicija koja bi riješila doba nastanka ovog reljefa. Tako je interpretacija i datiranje kojega čini J. Kovačević — u IX vijek — u ovom momentu najdokumentovanije.

Kapiteli

Sl. 24 — predstavlja jedini preromanski kapitel koji je pronađen u Kotoru i smješten u lapidarijumu. Kapitelu nedostaje gornji dio, ali po reljefnim detaljima može mu se rekonstruisati i forma i dekor. Visina kapitela koliko je danas sačuvana iznosi 13 cm, a prečnik mu je 19 cm. Reljef prikazuje tročlanu razvijenu lozicu ukomponovanu u srcolike datule, uobičajni motiv na kotorskim preromanskim reljefima.

Mala zastupljenost kapitela u kotorskoj preromanskoj plastici nije nas zadovoljila pa smo u nekoliko akcija tragali za ovim arhitektonskim elementima tražeći ih u novijim arhitekturama. Sasvim slučajno smo zapazili za vrijeme pisanja ovog rada da kratki stubovi na kojima se nalaze kamene ploče od stolova u bašti kafane Dojmi u Kotoru, završavaju starim kapitelima, među kojima smo identifikovali nekoliko koji bi mogli predstavljati preromaniku.

Ostali arhitektonski detalji i fragmenti

Sl. 25 — U literaturi je ova kamenica identifikovana kao krstionica, iako sa malo indicija u analogiji. Kamenica je u obliku kamenog sanduka dimenzija $1,27 \times 0,93 \times 0,80$ m. Dvije susjedne strane su dekorisane i to jedna sa predstavom dva simetrična pauna koji piju iz kaleža, a prazan prostor iznad pauna upotpunjen je sa dvije rozete. Na kaležu je dekor tročlane pletenice i vegetabilnog motiva u obliku cvijetne čašice. Na užoj susjednoj strani je predstavljeno drvo života čije se prve grane završavaju srcolikim datulama. S jedne

²⁵⁾ Jovanka Stojanović, n. d., str. 107; Jovan Kovačević, n. d., str. 7, sl. 6; Istorija Crne Gore, I, str. 330 i 379.

strañe drva života je lav uspravljen i kãndžama dira drvo, a sa druge je uspravljen orao koji takođe dira kandžom drvo.

Ova kotorska kamenica sa reljefom je takođe podijelila mišljenja nekolicine autora, kako po njenoj upotrebi tako i po dataciji.²⁶⁾ Većina naučnika smatra da je kamenica sačinjena i upotrebjavana kao krstionica, no imamo i naše mišljenje koje ne ide u prilog njihovom.

U granicama postojeće literature prilično detaljno smo se mogli upoznati sa svim krstionicama ranog hrišćanstva kod nas koje prate preromaniku.²⁷⁾ Kotorska krstionica u ovom periodu nema svoje analogije ni po dekoru ni po konstrukciji. Napominjemo da je rano hrišćanstvo kod nas, prema do sada objavljenim uzorima, rezervisalo najljepše dekore u reljefu baš na krstionicama kao namještaju nove vjere. Ovaj kotorski reljef predstavlja svetu auharistiju i drvo života — hom, koji simboli ne predstavljaju direktno sakrament krštenja, nego pričešća i života, kakve su predstave na raznim objektima i u ranom hrišćanstvu i kasnije. Zatim, lokacija reljefa na krstionici ne bi po svojoj funkciji odgovarala krstionici, jer su dekorisane samo dvije susjedne strane, što znači da bi krstionica morala da zauzme mjesto samo u nekom uglu crkve ili posebne prostorije (baptisterijuma), a to ne odgovara obredu krštenja toga doba. Kršćanski kandidat bi primao sakrament krštenja u raznim godinama uzrasta, a pokatkada i kao zreo čovjek uz prisustvo bliže rodbine i sveštenstva; sam obred bi se vršio oko krstionice i krštenik bi se jednim dijelom tijela, a pokatkada i čitavim tijelom zagnjurio u vodu.²⁸⁾ Naša krstionica ne samo što bi bila nefunkcionalno postavljena, ni ona sama sa svojim recipijentom ne bi bila funkcionalna za ovakvu vrstu obreda. Još jedan na oko sitan detalj, a u funkciji krstionice dosta važan, je taj što na dnu krstionice nema traga nikakvom otvoru za mijenjanje vode nakon obreda. Ako je naša kamenica bila krstionica ona je to mogla biti samo u mnogo kasnijem dobu kada su se krstila uglavnom djeca, a krstionice su se nalazile u samom brodu crkve, kao što je to danas u rimokatoličkom crkvenom namještaju. Takođe raspolažemo ne manje vrijednim dokazima da je ova kamenica otkrivena u Dobroti, skoro 2 km udaljenoj od gradskih zidina gdje nema nikakvih tragova bilo kakve arhitekture iz doba koje pripisujemo krstionici.²⁹⁾

²⁶⁾ Cvito Fisković, *Alma mater Croatia*, iz 1941; Ljubo Karaman, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva 1941-1942*, str. 94; Jovanka Stojanović, *Spo-menik CIII*, str. 105.

²⁷⁾ Ljubo Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, sl. 50, 51, 114 i 120.

²⁸⁾ Podatke o obredu i običajima prilikom krštenja u ranom srednjem vijeku opisao nam je učeni profesor Fil. fak. u Beogradu Dušan Glumac, našto mu se naročito zahvaljujemo.

²⁹⁾ Dr Slavko Mijušković direktor kotorskog arhiva, pružio nam je interesantne podatke iz istorijata ove kamenice a ona glase: »U Partizanskoj ulici br. 565 otprilike jedan kilometar desnom obalom od Kotora još i danas stoji kuća koja je stara oko 300 godina, a koju je prije 115 godina kupio moj

Navodimo, na kraju, nekoliko indicija koje bi nas upućivale na to da ovoj kamenici pripišemo funkciju recipijenta za ulje, naravno, kao artikla sa kojim su povezani mnogi crkveni obredi u kršćanstvu, kao što su sakramenat pomazanja i smrti, kandila i uopšte crkvenog osvjetljenja. U svim mediteranskim zemljama i u svim dobima ulje se isključivo čuva u kamenicama, vrlo rijetko u keramičkim sudovima, to zbog razornog dejstva uljanog taloga; naša kamenica je i po formi i veličini recipijenta identična sa svim kamenicama koje su se tokom vjekova izrađivale na našem primorju; ona je smještena u uglu gdje se i dan danas rezerviše mjesto i po kućama i po crkvama za kamenice; crkva je sa svojih imanja, ili putem darivanja odvajala količinu ulja za crkvene potrebe i čuvala ga u kamenicama u nekom od uglova crkve ili druge prostorije u njenoj okolini, a možda i na samom imanju; na našoj kamenici se jasno vide rupe za pričvršćivanje drvenog poklopca i zatvaranje, što nije moralo nastati u sekundarnoj upotrebi.

U pitanju datiranja ove kamenice, naravno, poslije izmjene njene funkcije, izmijenice neke pretpostavke, a u svakom slučaju doprinijeće boljem izvođenju zaključaka o dobu njenog nastanka.

Ostali fragmenti u Kotoru

Sl. 26 — U kotorskom lapidarijumu smo pronašli jedan reljef dimenzija $90 \times 17 \times 9$ cm, koji bi mogao da bude greda, ali nedekorirane površine ispod grede, indiciraju da bi ovaj reljef mogao biti okvir neke ploče ili pregrade. Dekor se sastoji od tročlanog prepleta u obliku mreže, identičan kao na parapetnoj ploči pod br. 1. U krugovima su rozete, a u praznom prostoru između prepleta je trolist.

Sl. 27 — predstavlja takođe reljef čiju namjenu nijesmo mogli odrediti. Dijagonalne dimenzije su mu 24×17 cm. Ovdje uglasta tročlana traka sa geometrijskim rasporedom varira iz oštih linija u kupolaste. Ovaj fragmenat je jednim stepenom od 2 cm podijeljen na dva identična dekorativna motiva.³⁰⁾

predak Joko Mijušković. Krstionica je bila u konobi prodate zgrade i služila kao kamenica za ulje. Naslednicima Joka Mijuškovića crkvene vlasti su oduzele to pilo (pilo je lokalni naziv za kamenicu za ulje — pr. I. P.) dokazujući da je ono pripadalo crkvi. Ja se ne sjećam kada je to moglo biti, ali znam da je nekoliko godina pred rat ovo pilo viđeno u parku hotela »Slavija« u Kotoru. Nešto pred okupacijom 1941. god. Ivo Stjepčević, kotorski kanonik, digao je pilo iz parka i smjestio ga u lapidarijum koji se tada nalazio u konobi Muzeja.

³⁰⁾ Identičan dekor otkriven je na natpisu iz sv. Juraja u Janjini na Pelješcu koji je datiran u početak IX vijeka, Istorija Crne Gore, I, str. 370, sk. 57.

* * *

U kotorskom lapidarijumu postoji još priličan broj neidentifikovanih fragmenata, koji su za nauku neinteresantni, prvo, radi svojih skromnih dimenzija, drugo, što je dekor vrlo skroman tako da se ne bi mogao rekonstruisati i opisati, a treće, ni jednom fragmentu se ne zna mjesto porijekla.

Zaključak

Ovaj rad kojega prezentiramo nauci, iako smo se gdje je god to bilo moguće, ograđivali od naših interpretacija, pružiće jedan kompletan pregled postojećih elemenata preromanske plastike u Kotoru. Takođe mu je jedan od važnih zadataka, da, ako ne revidira, a ono dovede pod sumnju dosadašnje teorije da preromanska plastika u Kotoru, pa i na čitavom Južnom primorju nosi neki lokalni, provincijalni, rustični ili reminiscesni karakter. Imajući kompletan pregled kotorskih fragmenata, kojega smo nastojali i vizuelno i opisom prikazati, mi smatramo da je Kotor, kao kulturni centar Južnog primorja, ravnopravno dao svoj udio u opštem razvoju preromanske umjetnosti. Zatim, sve ove varijante motiva, stilova i kompozicija koje smo identifikovali na kotorskim fragmentima mogu se naći kako na prostoru Jadranske obale kod nas, tako i na čitavom prostoru kojega je zahvatala preromanska umjetnost od VIII do XII vijeka, a to je srednja i sjeverna Italija, Južna Francuska i neki alpski predjeli. Kotor, kao kulturni centar svoje šire okoline primio je kao i sva druga područja u Evropi novi dekorativni stil koji se počeo pojavljivati na ruševinama antike, a koji je odgovarao novim strukturama društva, novoj ekonomiji, pa i novim ukusima. U kotorskim fragmentima, takođe se osjeća onaj duboko upečatljiv kanonski nadzor crkve, koji je i ovdje sputavao majstore u traženju svog individualnog izražaja. Iz svega ovoga, vidi se da je Kotor dao svoj zavidan udio u umjetnosti preromanike, kao što je i kroz kasnija vremena njegovao i razvijao razne umjetničke epohe u sklopu kulturnih centara Evrope.

Résumé

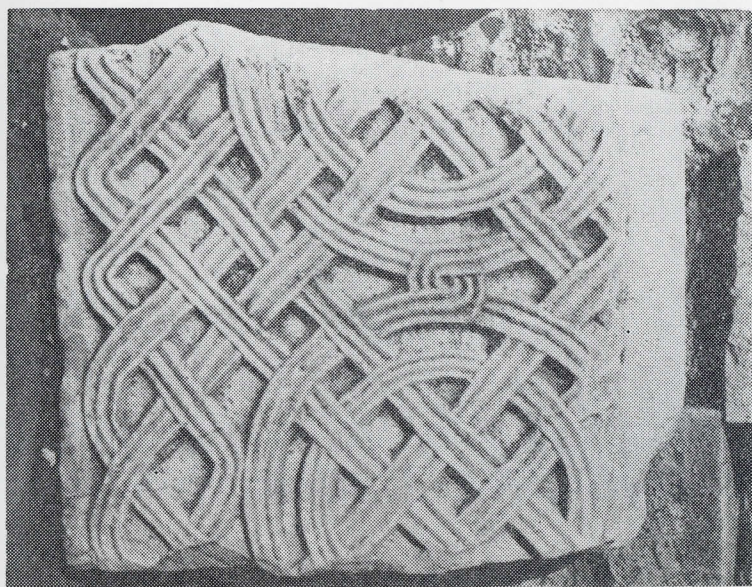
DÉCORATION PLASTIQUE PRO-ROMANE A KOTOR

Ilija PUŠIĆ

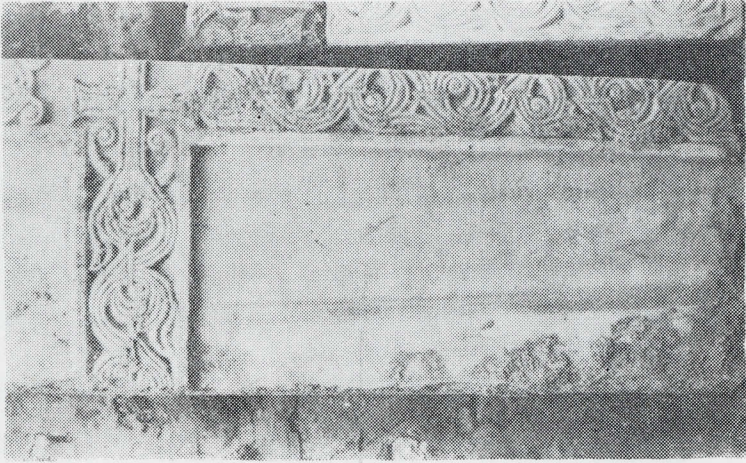
Dans cet ouvrage sont enregistrés tous les détails et tous les fragments de plastique décorative de l'époque pro-romane à Kotor et dans ses proches environs. Ils ont été donnés dans la description et photographie sans jugement définitif quant à leur origine, leur structure architectonique et leur date, car manquent surtout les principaux éléments pour l'interprétation finale au sujet du lieu de la découverte et des fonctions. Le sut de cet ouvrage est de donner un examen complet à un style artistique dans un centre. Avec quelques éléments nouveaux dans l'approfondissement analytique des apparences et des fragments, nous avons ouvert une voie plus claire que celle connue jusqu'à présent pour donner un lieu déterminé et des rôles au décor de l'époque pro-romane à Kotor, ainsi que de changer le cours des recherches et des identifications de Kotor comme porteur de la culture de l'époque pro-romane au même titre que les autres centres de la côte de la mer Adriatique, ainsi que tout le domaine de l'époque pro-romane. Par la diversité des variations dans le style et le décor, nous attribuons le droit de soutenir que Kotor — et à l'époque pro-romane — était le centre de ses alentours plus étendus, qu'il recevait et développait, comme tous les autres centres de l'Europe, une nouvelle société, une nouvelle économie, des rapports nouveaux et analogiquement de nouveaux événements artistiques puisque Kotor s'élevait sur les traditions antiques passées et sur les expressions de la population nouvelle. A l'époque pro-romane de Kotor, comme dans les autres centres, on ressent la profonde et impressionnante influence canonique de l'église qui était l'unique idéologie de la nouvelle direction artistique.

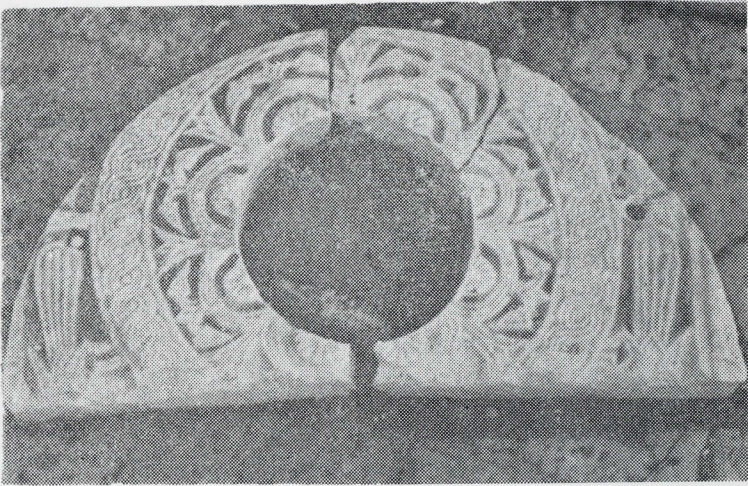
Sl. 1

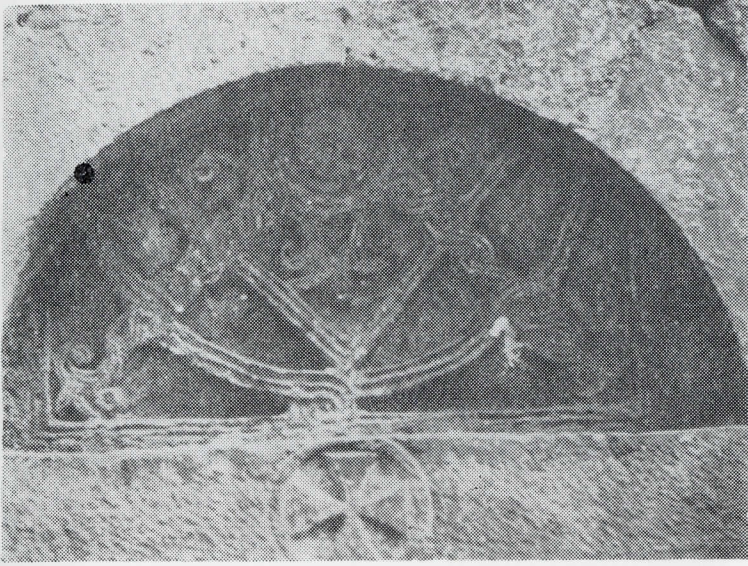
Sl. 2

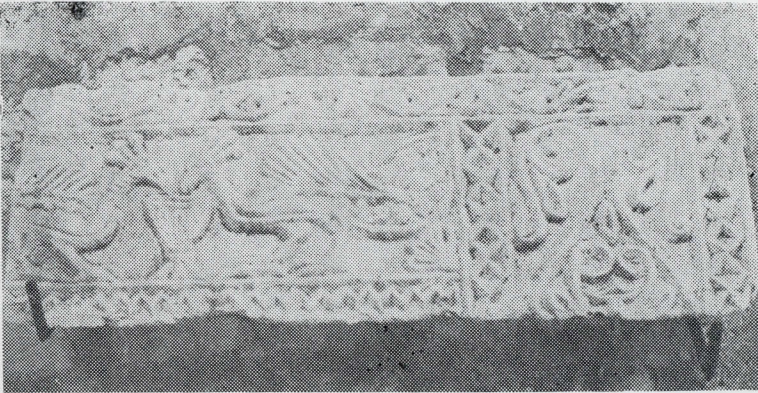
Sl. 3

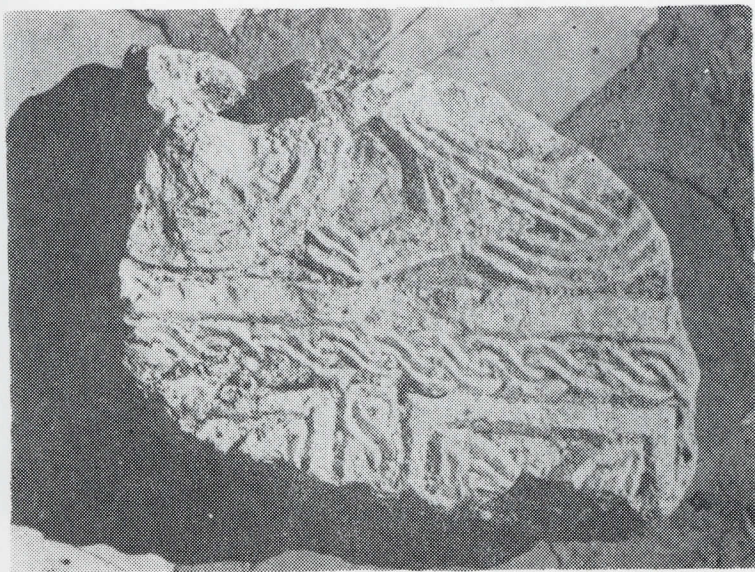
Sl. 4

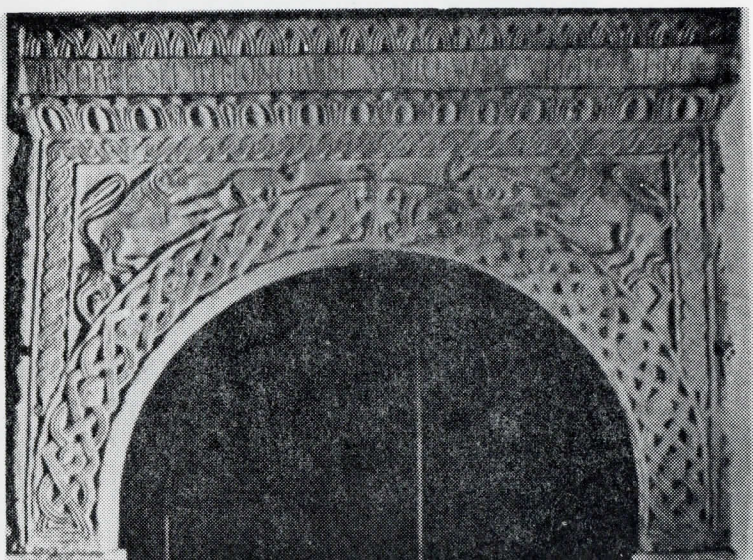
Sl. 5

Sl. 6

Sl. 7

Sl. 8

Sl. 8a

Sl. 9

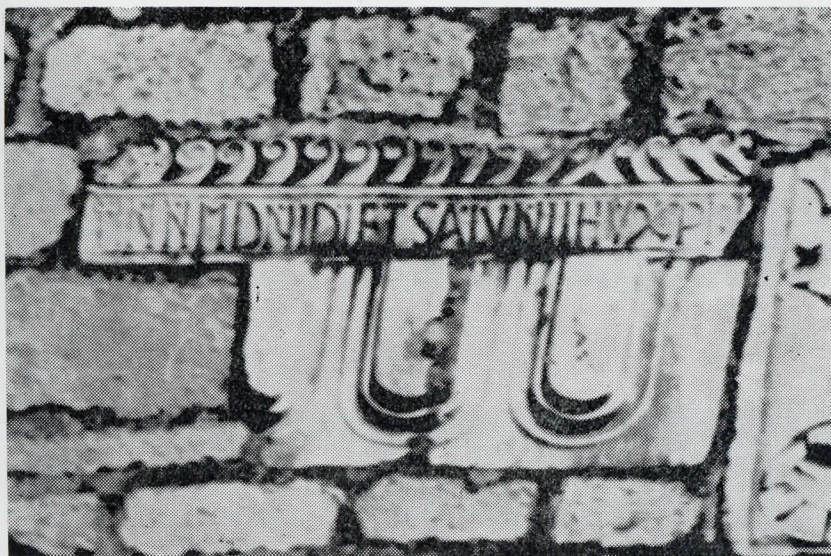
Sl. 10

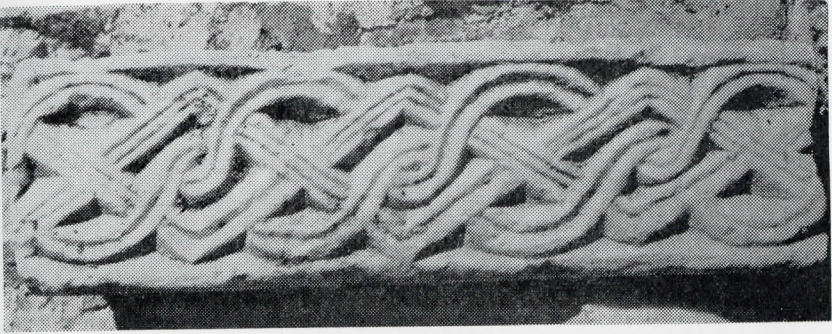
Sl. 11

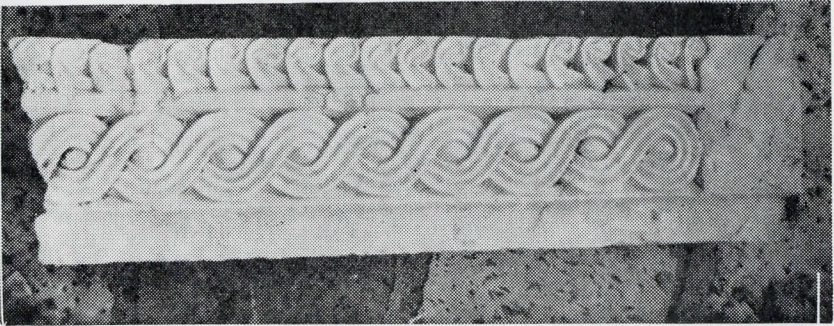
Sl. 12

Sl. 13

Sl. 14

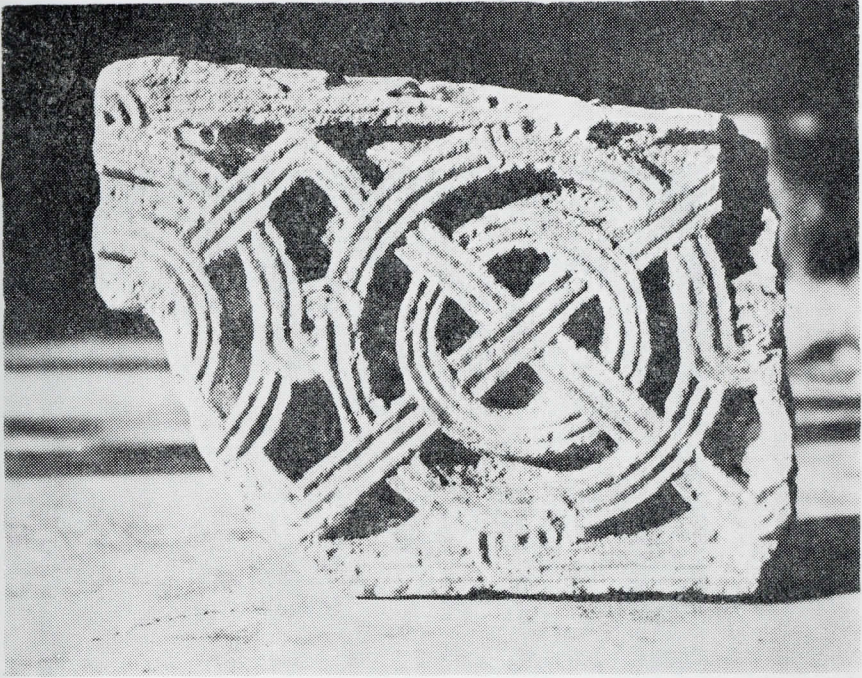
Sl. 15

Sl. 16

Sl. 17

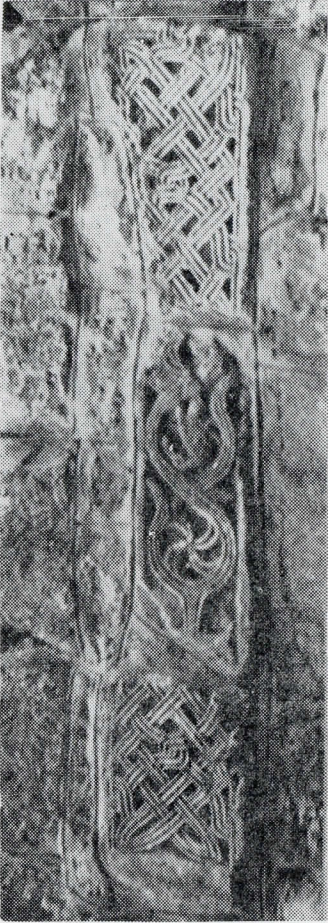
Sl. 18

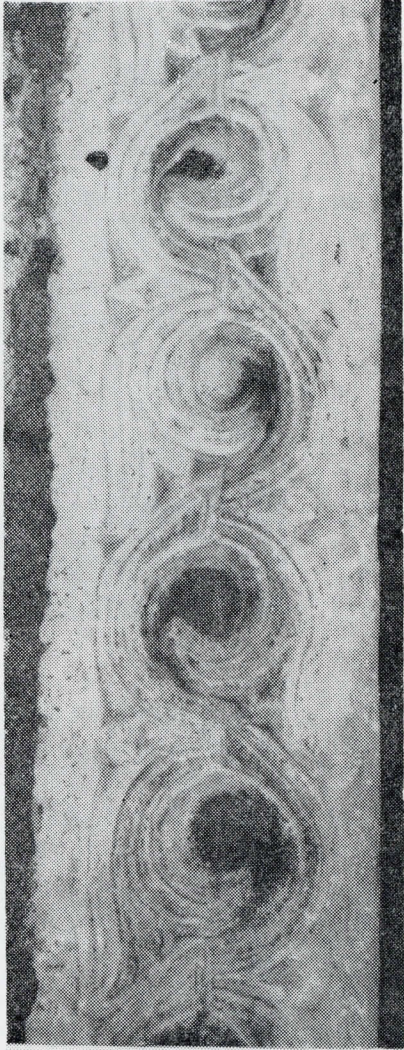
Sl. 19

Sl. 20

Sl. 21

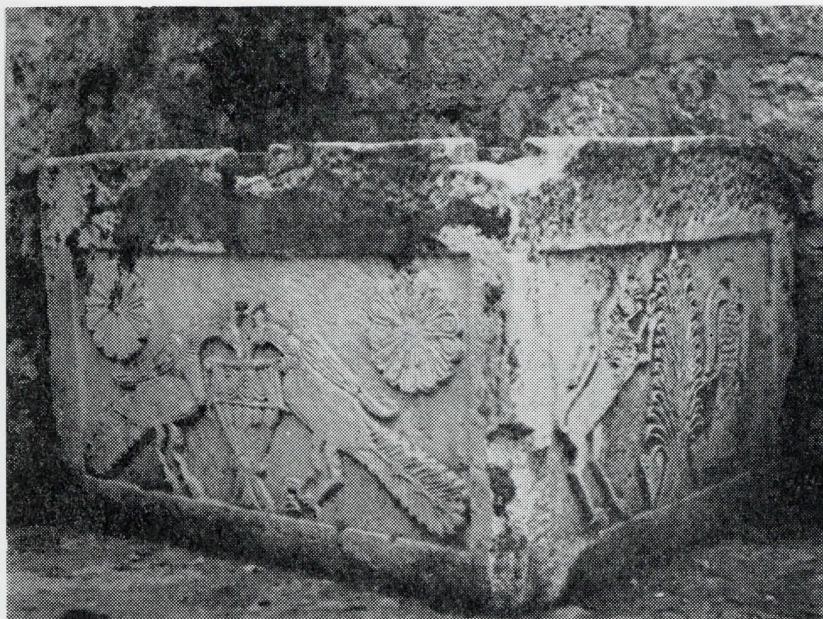
Sl. 22

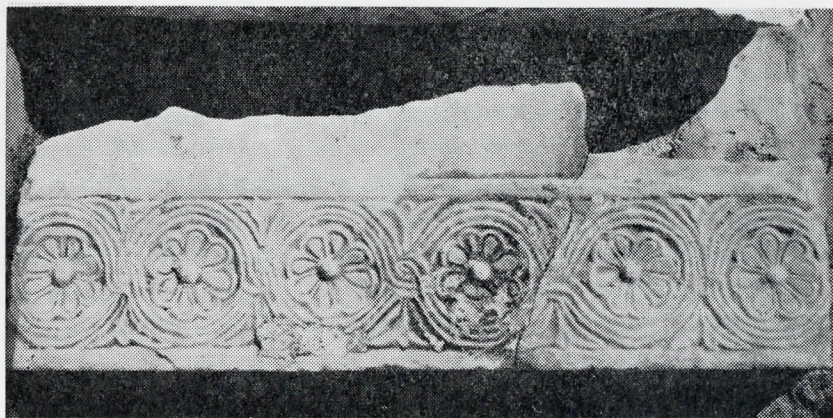
Sl. 23

Sl. 24

Sl. 25

Sl. 26